

Apie Haliną

Darius Kučinskas

Kauno technologijos universitetas, K. Donelaičio g. 73, 44249 Kaunas
El. paštas darius.kucinskas@ktu.lt

Straipsnis skirtas Mikalojaus Konstantino Čiurlionio fortepijono mokinėi Halinai Wolman – vieni iš ryškesnių Čiurlionio mokinių, kuri turėjo įtakos pačiam Čiurlioniui ir jo kūrybai (Halinai Čiurlionis dedikavo keletą pjesių fortepijonui, simfoninę poemą „Pasaulio sutvėrimas“, poetinių tekstų ciklą „Laiškai Devdorakėliui“). Apie jos gyvenimą iki šiol buvo labai mažai žinoma. Atrasti nauji archyviniai dokumentai ir Halinos vyro Stefeno Stokeso pasakojimas apie pasitraukimą iš Varšuvos karo pradžioje leido rekonstruoti H. Wolman gyvenimą iki mirties. Neabejotina, kad jos archyve buvo Čiurlionio jai dovanotų muzikos rankraščių, laiškų, fotografijų, piešinių. Šio archyvo dalys liko tose vietose, iš kurių nuo karo traukėsi Halina: Varšuvos užmiesčio namuose, Pliante (prie Kobryno) ir Liusine (abu Baltarusijoje), Vilniuje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Čiurlionis, Halina Wolman-Stokes, Varšuva, Antrasis pasaulinis karas, karo pabėgėliai

Čiurlionistikoje gana dažnai minima Halina Wolman (1 pav.) buvo Mikalojaus Konstantino Čiurlionio fortepijono mokinė ir jo globėjos bei mecenatės Julios Bronisławos Wolman (iki santuokos – Birska) dukra. Su Wolmanų šeima Čiurlionis susipažino ir susibičiuliavo per jų sūnų Bronisławą Wolmaną, su kuriuo kartu lankė Varšuvos dailės mokyklą¹. Čiurlionio fortepijono pamokos Halinai, matyt, buvo kiek daugiau, nei tik skambinimas fortepijonu, pasak Eugenijaus Moravskio, Čiurlionis iš tiesų buvo ją įsimylėjęs². Tai liudija Halinai dedikuoti keli 1905 m. sukurti kūriniai fortepijonui (DK 184), 1906 m. užrašyti literatūriniai tekstai (Vytauto Landsbergio pavadinti „Laiškais Devdorakėliui“³) ir 1907 m. komponuota (nebaigta) simfoninė poema „Pasaulio sutvėrimas“ (DK 249). 1907 m. pirmoje pusėje Konstantino ir Halinos santykiai patyrė transformaciją, net trumpą depresiją, bet galiausiai juos siejo nuoširdi ir gili draugystė⁴. Net ir praėjus porai dešimtmečių po Konstantino mirties „Halina išsaugojo prisiminimą apie tą nepaprastą žmogų“⁵.

Turint omeny kelerių metų judviejų bendravimą, neabejotinai galima teigti, kad Halina turėjo įvairių Čiurlionio gyvenimo ir kūrybinės veiklos dokumentų – laiškų, eilėraščių, muzikos rankraščių, fotografijų, piešinių, gal net paveikslų. Atradę bent dalį jos archyvo, ženkliai pagilintume savo žinias apie Čiurlionį. Tačiau totalus Varšuvos bombardavimas ir vietinių gyventojų bėgimas iš namų leidžia suprasti,

1 Landsbergis 1976: 48.

2 Landsbergis 1980: 20.

3 Landsbergis 1997: 63.

4 Čiurlionis 2011: 84, išn. Nr. 1.

5 Ten pat 84.

1 pav. Halina Wolman-Stokes. Londonas, 1949 m.

kad visa, kas iki 1939 m. rudens dar buvo pas Haliną ir apskritai Wolmanų šeimoje (bute A. Naruševičiaus gatvėje), žuvo. Tik ar pradingo ir kitose vietose laikyti Wolmanų daiktai ir dokumentai? Juk prasidėjus karui Wolmanų vaikai jau buvo užaugę ir gyveno savarankiškai. Viltis surasti kažką nors ir po šimto metų vis dar gyva ir verčia dar kartą patikrinti, ką ir kiek žinome apie Wolmanus ir pirmiausia apie Haliną.

Iki šiol žinių apie ją labai nedaug – tik tiek, kiek 1960–1980 m. lankydamasis Lenkijoje ir susirašinėdamas su įvairiais asmenimis surinko ir paskelbė Vytautas Landsbergis⁶. Iš jo surinktos medžiagos žinome, kad Halina buvo ištekėjusi už dailės mokyklos bičiulio Bolesława Czarkowskio brolio (vardas nenustatytas). Vėliau išsiskyrė ir antrą kartą ištekėjo už anglo

diplomato Stokeso, su kuriuo išvyko ir apsigyveno Argentinoje. Kiti tyrėjai nei tada, nei dabar Halinos pėdsakų arba nieieškojo, arba jų paieškos baigėsi nesėkme.

Šios aplinkybės ir artėjantis Čiurlionio jubiliejus paskatino dar kartą patikrinti žinomus šaltinius ir paieškoti naujų dokumentų, kurie bent kiek detaliau atskleistų Halinos gyvenimą. Juo labiau kad šiais laikais galime pasinaudoti moderniais paieškos ir tyrimo įrankiais, pirmiausia virtualiomis komunikacijos priemonėmis (internetu) ir duomenų bazėmis (skaitmeniniais archyvais). Ir nors virtualiame pasaulyje yra ne viskas, 2023 m. ir 2025 m. pavyko atrasti šiuos dokumentus ir gauti jų kopijas:

- 1) Halinos antro vyro vardą ir santuokos registraciją – Stefenas Stokesas, susituokė Anglijos konsulate Varšuvoje (įrašas bendrame 1936–1940 m. sąrašė; www.myheritage.com);
- 2) Stefeno Stokeso gimimo metriką (www.familysearch.org⁷; gimimo metrikos kopija užsakyta ir gauta 2023 m.; www.gro.gov.uk);
- 3) Stefeno Stokeso pirmos santuokos skyrybų bylą (kopija užsakyta ir gauta 2023 m. spalio mėn.; www.gro.gov.uk);
- 4) Halinos ir jos vyro Stefeno 1945–1950 m. registracijos korteles Brazilijos vizai gauti (atrasta 2023 m.; www.myheritage.com);

⁶ Landsbergis 1980: 20–21.

⁷ Tikslī nuoroda [žiūrėta 2025 01 20]: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:2F81-WCZ?lang=en>

5) 1945–1959 m. transatlantinių laivų keleivių registracijos lapus, kuriuose minima Halina ir jos vyras Stefenas (atrasta 2023 m., papildomai tikrinta 2025 m.; www.myheritage.com);

6) Stefeno Stokeso 1965 m. kreipimasi į Anglijos užsienio reikalų ministeriją dėl galimos kompensacijos už karo metu patirtus nuostolius (kopija užsakyta ir gauta 2025 m. sausio mėn.; www.nationalarchives.gov.uk⁸);

7) Stefeno Stokeso atsiminimus apie karo pradžią, paskelbtus 1940 m. žurnale *Blackswood Magazine* (Stokes 1940);

8) Halinos mirties liudijimą (kopija užsakyta ir gauta 2023 m. spalio mėn.; www.gro.gov.uk);

9) Halinos dukterėčios, taip pat Halinos Wolman, 1934 m. santuokos liudijimą (atrasta 2025 m. sausio mėn.; <https://geneteka.genealodzy.pl>⁹);

10) Halinos dukterėčios ir jos vyro 1940 m. registracijos korteles Brazilijos vizai gauti (atrasta 2025 m. sausio mėn.; www.myheritage.com¹⁰).

Informacija apie Haliną ir jos šeimą pirmiausia buvo patikrinta virtualiose genealogijos duomenų bazėse: www.ancestry.com, www.geni.com, www.familysearch.com, www.myheritage.com, <https://genealodzy.pl>. Daugiausia rezultatų rasta MyHeritage svetainėje. Registruotiems lankytojams čia atveriamas ypač didelis tekstų ir vaizdų archyvas. Po keliolikos bandymų (varijuojant Halinos vardo ir pavardės rašybą, atliekant panašią artimą paiešką) buvo atrasta nemažai medžiagos apie Wolmanus ir Haliną. Surinkta medžiaga leido nustatyti ar patikslinti svarbiausius Wolmanų šeimos narių duomenis (1 lentelė) ir šiek tiek rekonstruoti Wolmanų gyvenimo istoriją.

Wolmanai yra kilę iš Kijevo. Šeimos galva Wacławas Wolmanas buvo kelių inžinierius. Kartu su žmona Bronisława jiedu susilaukė ir užaugino tris vaikus: Bronisławą, Stanisławą ir Haliną. Visi vaikai gimė ir iki paauglystės augo Kijeve, bet dėl vyro darbo pobūdžio šeima dažnai keitė gyvenamąją vietą. Kurį laiką Wolmanai gyveno Irkustke prie Baikalo ežero. Iš ten 1904 m. viduryje persikėlė į Varšuvą, o rudenį, sūnui Bronisławui pradėjus lankyti Varšuvos dailės mokyklą, Wolmanai susipažino ir pradėjo bendrauti su Čiurlioniu¹¹.

8 Tikslus nuoroda: Nazi persecution claim: Mr. Stefen Eric Westley Stokes. <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C16382657>

9 Tikslus nuoroda [žiūrėta 2025 01 20]: <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&id=1821&sy=4565&kt=1&plik=098-099.jpg>

10 Tikslus nuorodos: Halinos [žiūrėta 2025 01 20] – <https://www.myheritage.lt/research/collection-30284/brazilija-rio-de-%C5%BEanciras-imigracijos-kortel%C4%97s-1900-1965?itemId=1305975-&action=showRecord&recordTitle=Halina+From+Boleslawo> [žiūrėta 2025 01 20] – <https://www.myheritage.lt/research/collection-30284/brazilija-rio-de-%C5%BEanciras-imigracijos-kortel%C4%97s-1900-1965?itemId=1170218-&action=showRecord&recordTitle=Boleslaw+From>

11 Čiurlionis 1938: 17.

1 lentelė. **Wolmanai**

Wacławas Wolmanas ?–? + Julia Bronisława Birska 1865(?)–1938 05 01 (g. Gorodnicėje, Ukrainoje), palaidota evangelikų (Augsburgo) Šv. Trejybės kapinėse)	Bronisławas Wolmanas ?–1944/1945 (g. Kijeve, m. Paryžiuje) Paryžiuje buvo susituokęs su prancūzaitė
	Stanisławas Wolmanas 1890–1911 03 10/23 (g. Kijeve, m. Varšuvoje (ul. Wielka 1c), palaidotas Evangelikų (Augsburgo) Šv. Trejybės kapinėse)
	Halina Wolman 1897 01 08–1984 05 12 (g. Kijeve, m. New Forest (Hempšyras, Anglija) + Czarkowskis (Bronisławas arba Wacławas Henrikas)
	+ Stefan Ericas Wesley Stokesas 1902 12 26–1969(?) (g. Redinge (Berkšyras, Anglija), m. apie 1969 m. Londone(?)) Susituokė su Halina 1938 m. Anglijos konsulate Varšuvoje

Julia Bronisława Birska-Wolman gimė Gorodnicėje (Ukrainoje) apie 1865 m. miestiečių Birskų šeimoje¹². Savo namuose Varšuvoje, Naruševičiaus g. Nr. 18, rengė pobūvius, kuriuose buvo muzikuojama ir diskutuojama įvairiais meno, psichologijos, filosofijos ir net politiniais klausimais. Susipažinusi su Čiurlioniu ir įžvelgusi jo didelį talentą, stengėsi jam padėti materialiai (kvietė pietų, parūpino fortepijono mokinę (dukterį Haliną), finansavo kelionę po Europos muziejus). Galbūt turėjo viltį ištekinti už jo Haliną (matė abipusę jūdvių simpatiją). Stengėsi padėti Čiurlionio tėvui – 1907 m. sausio mėn. atvykusi į pirmąją lietuvių dailininkų parodą Vilniuje rūpinosi, kad bažnytinė vadovybė sugrąžintų jį į darbą¹³ (1906 m. dėl tautybės ir politinių pažiūrų buvo atleistas naujai paskirto Druskininkų kunigo šovinisto Bolesława Wolejko¹⁴). Atrodo, kad Bronisława inspiravo ir labai palaikė Čiurlionio menų sintezės idėją, ypač universalią sonatos formos išraišką, kurią Čiurlionis vėliau realizavo ne tik muzikoje, bet ir tapyboje bei poezijoje. Bronisławai Wolman Čiurlionis dedikavo kelias muzikos kompozicijas fortepijonui, simfoninę poemą „Jūra“, dovanojo kelis paveikslus, tarp jų „Bičiulystė“. Be to, Bronisława nupirko iš Čiurlionio (taip paremdama finansiškai) paveikslų ciklą „Pasaulio sutvėrimas“. Bronisława mirė 1938 m.

12 Bronisławos mirties metrika. Prieiga per internetą [žiūrėta 2025 01 20]: <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&ar=8&zs=9247d&cse=&sy=5565&kt=2&plik=0142-0147.jpg&cx=2330&cy=263&z=1.5>. Taip pat: N. Gaidauskienė. Paskutinė Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kūrybos mecenatė: nauji potėpiai Bronisławos Wolman Portretui. *Colloquia*. 2025. 55: 50.

13 Čiurlionytė 1973: 177–178; Čiurlionis 2019: 517.

14 Čiurlionis 2019: 101.

gegužės 1 d. savo namuose Varšuvoje būdama 73 m. amžiaus¹⁵. Palaidota evangelikų (Augsburgo) kapinėse Varšuvoje.

Vyriausias Wolmanų sūnus Bolesławas Wolmanas siekė tapti profesionaliu dailininku. Pradžioje lankė Varšuvos dailės mokyklą kartu su Čiurlioniu, vėliau išvyko į Paryžių, bet pripažinimo nesulaukė. Vedė prancūzaitę, vaikų neturėjo, mirė apie 1944–1945 metus. Jį ir Čiurlionį pažinojęs kitas Varšuvos dailės mokyklos mokinys Henrykas Haydenas (1883–1970), Landsbergio paprašytas, atsiuntė Bolesława žmonos adresą, tačiau ten ji nebegyveno¹⁶. Pas Bolesławą neabejotinai buvo Čiurlionio paveikslų, laiškų, nuotraukų. Vieną Čiurlionio ankstyvos tapybos darbą, tikriausiai taip pat buvusį pas Bronisławą Czarkowską, 1962 m. iš Paryžiaus antikvaro įsigijo Varšuvos nacionalinis muziejus¹⁷.

Stanisławas Wolmanas gimė 1890 m., gyveno Varšuvoje, Didžiojoje g. (Wielka 1c.), ir būdamas 21 m. amžiaus, dar mokinys, staiga mirė 1911 m. kovo 10 dieną¹⁸. Tikslios gimimo datos ir palaidojimo vietos nustatyti nepavyko, bet galima spėti, kad jis buvo palaidotas evangelikų (Augsburgo) kapinėse Varšuvoje, vėliau įrengtoje Wolmanų šeimos kapavietėje (Wacławas ir Bronisława Wolmanai, mirę vėliau už sūnų, taip pat palaidoti tose kapinėse). Čia galima būtų kelti klausimą, kaip ši žinia apie ankstyvą Stanisława mirtį paveikė Čiurlionį. Yra žinoma, kad būtent tuo metu Čiurlionis niekieno nepastebėtas išėjo iš ligoninės ir visą naktį klaidžiojo greta esančiame miškelyje, stipriai peršalo ir netrukus mirė.

Halina Wolman gimė 1897 m. sausio 8 d. Kijeve¹⁹. Pirmą kartą ištekėjo už Bolesława Czarkowskio brolio²⁰, antrą kartą – 1938 m. už anglo Stefeno Erico Wesley Stokeso, lokomotyvų inžinieriaus²¹. Santuoka užregistruota Anglijos konsulate Varšuvoje. Ten įrašytos ir abi ankstesnės Halinos pavardės – Wolman, Czarkowska²². Ericui Stokesui ši santuoka taip pat buvo antra – 1925 m. jis buvo vedęs škotę Anną Gordon Will, bet prieš santuoką su Halina išsiskyrė.

Ieškant informacijos apie pirmąjį Halinos vyrą, internetiniame kapų portale www.findagrave.com atrasta, kad 1935 m. Varšuvoje mirė Stanisławas Czarkowskis, gimęs 1888 metais. Galbūt tai paaiškintų, kodėl Halina tekėjo antrą kartą – pirmasis vyras mirė. Tačiau vėliau atrasta Stanisława kapo nuotrauka liudija, kad jis buvo vedęs kitą

15 Ten pat.

16 Landsbergis 1980: 21.

17 Papečkys 1963. Paveikslas ir jo aprašas pasiekiami [žiūrėta 2025 02 06]: <https://cyfrowe.mnw.art.pl/pl/zbior/445646>

18 Mirties metrika [žiūrėta 2025 01 20]: <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&cid=994&sy=1911&kt=3&plik=0076-0081.jpg>

19 1950 m. Halinos registracijos kortelė Brazilijos konsulate Buenos Airėse.

20 Landsbergis 1980: 20–21, vardas nenurodytas.

21 2024 m. išleistoje Čiurlionio *Korespondencijoje* (T. 2) klaidingai nurodytas kitas asmuo – anglų politikas, leiboristas ir diplomatas Ričardas Souksas (Čiurlionis 2024: 43).

22 GRO (General Register Office) Consular Marriages (1849–1965), Vol. 32, p. 305.

moterį – Mariją Czarkowską²³ (2 pav.). Lenkijos internetinėje genealogijos duomenų bazėje surasti kitų brolių – Bolesława Piotro ir Wacława Henriko Czarkowskich gimimo metrikai²⁴ leido rekonstruoti visą Czarkowskich šeimos sudėtį. Kitoje genealogijai skirtoje duomenų bazėje (www.myheritage.com) nurodyta, kad Wacławas Henrikas mirė 1952 m.²⁵, bet tikslesnių duomenų (kada tuokėsi, kada tiksliai mirė, kur palaidotas), deja, negalėjo pateikti net ir šios giminės medžio administratorius Rafalis Patzeris²⁶. Papildomų žinių apie Bolesławą ir jo sūnų Jerzy randame 2024 m.

2 pav. Stanisława ir Marijos Czarkowskich kapas (evangelikų (Augsburgo) Šv. Trejybės kapinės Varšuvoje)

kelionėse beveik visada jį lydėjo žmona Halina. Stokesas mirė apie 1969 m. (tiksliai data nenustatyta), Halina – 1984 m. balandžio 12 d. New Forest, Hempšyre, Bartono globos namuose būdama 87 m. amžiaus²⁸. Mirties priežastis – bronchų pneumonija ir kraujagyslių nepakankamumas. Kūnas kremuotas, palaidojimo vieta nenustatyta. Halina vaikų neturėjo, paskutinis jos namų adresas iki persikeliant į slaugos namus buvo Barrs ave. Nr. 12 Naujajame Miltone (netoli Bornmuto, apie 150 km nuo Londono).

²³ Tikslus nuoroda [žiūrėta 2025 01 20]: <https://wawamlynarska.grobonet.com/grobonet/start.php?id=detail&idg=17967&inni=0&cinki=1>

²⁴ Tikslus nuoroda [žiūrėta 2025 01 20]: <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&id=990&sy=1887&kt=1&plik=095-098.jpg>

²⁵ Tikslus nuoroda [žiūrėta 2025 01 20]: <https://www.myheritage.lt/research/collection-1/myheritage-%C5%A1eimos-med%C5%BEiai?itemId=282364111-1-500155&action=showRecord&recordTitle=Wac%C5%82aw+-Czarkowski>

²⁶ Rafalio Patzerio 2025 m. kovo 10 d. elektroninis laiškas straipsnio autoriui.

²⁷ Čiurlionis 2024: 275.

²⁸ Mirties liudijimo kopija, gauta 2023 m. lapkričio 3 d. iš GRO (General Register Office). Dariaus Kučinsko archyvas.

pabaigoje išleistoje Čiurlionio *Korespondencijoje*²⁷. Surinktos žinios apie Stanisławą ir Bolesławą leido prieiti išvada, kad Halina Wolman galėjo būti ištekejusi tik už Wacława Henriko Czarkowskio (2 lentelė), tačiau santuokos ir skyrybų metrikų atrasti nepavyko.

Apie antrąją Halinos vyrą ir pačios Halinos likimą sužinota daugiau. Stefenas Stokesas tiek prieškarui, tiek ir po karo darbo reikalais dažnai keliaudavo į Pietų Ameriką (Argentina, Braziliją). Šiose

2 lentelė. Czarkowskiai

Bolesławas Czarkowskis 1855 01 03–1894 04 07 + Paulina Aleksandra Haberbuš 1853 01 03–1919 01 27 (g. Varšuva, krikš. Šv. Andrejaus bažn., m. Lozanoje). Susituokė 1881 05 11 Varšuvoje	Bolesławas Piotras Czarkowskis 1884 06 18/30/–1947 11 09 (g. Varšuvoje) + Janina Fronckiewicz	Jerzy Bolesławas Czarkowskis 1907–1988 + Slawa Liudvika Rogowska + Wanda Maria Żelichowska	Piotras Czarkowskis Izabelė Czarkowska
	Wacławas Henrikas Czarkowskis 1885 09 12/24/–1952 (g. Varšuvoje) + Halina Wolman		
	Stanisławas Czarkowskis 1888 03 01–1935 03 06 (g. Varšuvoje, m. Cieši- ne, palaidotas evangelikų (Augsburgo) šv. Trejybės kapinėse) + Maria Czarkowska 1894 04 01–1982 07 26 (palaidota kartu su vyru tame pačiame kape)		

Tolesnį postūmį tyrimams suteikė 2025 m. sausio mėn. iš Anglijos archyvų gautas dokumentas. Tai 1965 m. Stokeso kreipimasis į Anglijos vyriausybę dėl galimos kompensacijos už karo metu Lenkijoje patirtus nuostolius²⁹. Šiame rašte Stefenas užsiminė, kad apie savo nuostolius ir pasitraukimą iš Varšuvos karo metu jis aprašė žurnale *Blackwoods Magazine*³⁰. Patikrinus informaciją paaiškėjo, kad žurnalas yra suskaitmenintas ir laisvai pasiekiamas internetu. Stokeso atsiminimai ne tik atskleidė karo pradžios vaizdą, bet ir papildė žinias apie Haliną. Galiausiai sujungus ankstesnius ir dabar sukauptus duomenis ir dokumentus, buvo atkurta Stefeno Stokeso ir Halinos istorija.

29 Nazi persecution claim: Mr. Stefen Eric Westley Stokes. Prieiga per internetą: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C16382657>

30 Stokes 1940.

Halinos vyras Stefenas Stokesas

Halinos vyras Stefenas Ericas Westley Stokesas gimė 1901 m. gruodžio 26 d. Redinge, King's Meadow Road 9 (Berkšyras, Anglija). Tėvas Isaakas Westley Stokesas buvo traukinių eismo reguliuotojas, taip pat dirbo Indijoje tiesiant geležinkelius³¹. Stefeno motina Rachelė Leonora Adams buvo namų šeimininkė. 1911 m. Anglijos gyventojų surašymo duomenimis, devynmetis Stefenas jau gyveno atskirai pas ūkininkus, buvo ūkio pagalbininkas, taip pat vertėsi privačiomis pamokomis³².

1925 m. liepos 25 d. St. Marylebone Parish Church parapijos bažnyčioje (Anglija) Stefenas susituokė su Anna Gordon Will (1893 06 17–1971 01) ir apsigyveno Londone, Yorko g. 36³³. Anna Gordon Will buvo škotė. Ji gimė Šetlstone (Glazge), kalėjimo prižiūrėtojo šeimoje. Pagal 1911 m. surašymo duomenis, ji gyveno viename šiaurusių Škotijos miestų – Aberdyne, o 1921 m. gyventojų surašymo duomenimis, jau gyveno Londone kartu su dešimt metų jaunesne seserimi Helena ir dirbo stenografuotoja-mašininke „Electrical Contracts and Maintenance Ltd. Electric Engineers“ kompanijoje Vestminsteryje (Londonas)³⁴. Tuo metu Stefenas jau buvo įgijęs bakalauro laipsnį ir dirbo geležinkelio signalų inžinieriumi tarptautinėje kompanijoje „The Westinghouse Brake & Signal Co. Ltd“.

Po vedybų praėjus keliems mėnesiams, 1925 m. gruodžio 3 d. Stefenas darbo reikalais išplaukė į Buenos Aires (Argentina). Beveik po poros metų, 1927 m. spalio 6 d., į kelionę leidosi ir Anna. Argentinoje praleidę kelerius metus į Angliją grįžo 1931 m. liepos 17 d. (prieš šeštąsias santuokos metines). Keleivių, plaukiančių iš La Platos (Brazilija) į Liverpulį, sąrašė prie sutuoktinių pavardžių nurodytas kitas Londono adresas – 82 York Way, King Cross. Tai buvo kompanijos, kurioje dirbo Stefenas, adresas, ir šį adresą Stefenas toliau nurodydavo visose vėlesnėse kelionėse.

Ilgalaikės kelionės tikriausiai buvo Stefeno kasdienybė. Maršrutai driekėsi tiek į Pietų Ameriką, tiek į Europą. Lenkijoje Stefenas pradėjo dirbti 1934 metais. Čia jis buvo įtrauktas į Anglijos konsulato darbuotojų sąrašus ir, matyt, atstovavo Anglijos verslo interesams. Kokiomis aplinkybėmis Stefenas susipažino su Halina Wolman, nėra žinoma. Viena iš versijų galėtų būti Halinos tėvo tarpininkavimas. Būdamas kelių inžinierius Wacławas Wolmanas galėjo turėti reikalų ir su verslą Lenkijoje plečiančiomis Anglijos firmomis. Apie 1936 m. Stefenas ir Halina bendravo pakankamai artimai, nes spalio mėn. jiedu kartu atvyko į Londoną. Nežinia, ar Stefenas buvo sakęs Halinai, kad yra vedęs. Tačiau šis jūdviejų vizitas į Londoną neliko nepastebėtas

31 Prieiga per internetą [žiūrėta 2025 01 20]: <https://archivecat.imeche.org/records/IME/7/32/1/225>

32 1911 m. Anglijos gyventojų surašymo lapai, įrašas grafoje „užimtumas“.

33 Laivo, 1925 m. gruodžio 3 d. išplaukusio iš Londono į Buenos Aires, keleivių sąrašas [žiūrėta 2025 01 20]. Prieiga per internetą: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:68PT-VX6X?lang=en>

34 Duomenų apie Anną Gordon Will taip pat atsiuntė jos tolima giminaitė Susan Thomson Thomson, gyvenanti Naujojoje Zelandijoje ir tyrinėjanti savo genealoginį medį (2023 11 06 Susan Thomson elektroninis laiškas straipsnio autoriui).

Stefeno žmonos Annos. Jos reakcija buvo staigi ir kategoriška – būtina skirtis. Ji pasamdė privatų detektyvą ir teismui pateikė dokumentus, kuriuose užfiksuotas pagrindinis Stefeno nusižengimas: 1936 m. spalio 7–10 d. Stefenas apsistojo Londono „Imperial“ viešbutyje kartu su Halina Czarkowska. Nors skyrybų prašymas teismui buvo pateiktas nedelsiant – spalio 16 d., procesas užtruko beveik dvejus metus, oficialiai pora buvo išskirta tik 1938 m. sausio 24 dieną. Nors pora vaikų neturėjo, Stefenui, kaip skyrybų kaltininkui, buvo priteista mokėti Annai kas mėnesį po 22 svarus sterlingų.

Kai tik buvo gautas oficialus skyrybų patvirtinimas, Anglijos konsulate Varšuvoje Stefenas susituokė su Halina (tikslī data nėra žinoma)³⁵. Jaunavedžiai įsikūrė užmiestyje, apie 30 km į pietryčius nuo Varšuvos. Tame pačiame name dar gyveno Halinos dukterėčia Ala su vyru Bolesławu (Boleku), Lenkijos karininku, tarnavusiu Breste, ir jų ketverių metų sūnumi Jureku, taip pat Stefeno bendradarbis Creswellas ir Stokesų šuo Perro.

1938 m. gegužės 1 d. mirė Halinos motina Bronisława Wolman, o liepos mėn. pabaigoje Stefenas ir Halina lankėsi Kaune³⁶. Čia Stefenas tvarkė verslo reikalus, Halina susitiko su Stasiu ir Jadvyga Čiurlioniais bei aplankė prieš metus (1937 m. vasario 16 d.) atidarytą Čiurlionio galeriją (Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus meno skyrių). Dar po metų, 1939 m. rugpjūčio 21 d., Anglijos generaliniame konsulate Stefenui buvo išduotas naujas pasas (Nr. C87276), o po dešimties dienų (rugsėjo 1 d.) prasidėjo Antrasis pasaulinis karas – Vokietija įsiveržė į Lenkiją. Po kelių dienų (rugsėjo 3 d.) Anglija paskelbė karą Vokietijai ir paragino visus Anglijos piliečius, esančius Lenkijoje, grįžti į tėvynę. Lenkijos vyriausybė išvyko iš Varšuvos „nežinoma kryptimi“, palikdama sutrikusius šalies gyventojus³⁷.

Pasitraukimas iš kariaujančios Europos

Pasitraukimą iš Varšuvos ir kelionę iki Anglijos Stokesas aprašė atsiminimuose³⁸, jų santrauka pateikiama šiame straipsnyje.

Prasidėjus karui, Halina ir Stefenas nutarė kuo greičiau trauktis. Kartu su jais išvyko Halinos dukterėčia Ala su sūnumi Jureku ir vyru Bolesławu, Stefeno bendradarbis Creswellas ir šuo Perro. Keliauta dviem automobiliais, prikrautais daiktų, drabužių, patalynės ir maisto. Pradžiai pasirinkta Bresto kryptis – tame krašte gyveno

35 Index to Consular Marriages 1936–1940, Vol. 32, p. 305.

36 1938 m. rugpjūčio 2 d. Romo Karužos laiškas Valerijai Karužienei. *VUB RS*, f. 153-1092. Nuoroda iš Mildos Mildažytės-Kulikauskienės knygos *Sesers rūpestis* (p. 72). Ten cituojama ir laiško ištrauka: „Beje, Stasys turėjo vizitą – iš Varšuvos atvažiavo į Kauną ponis Scott, buvusi p-lė Volmanaitė. <...> Buvo drauge su Stasiu ir Jadzia Čiurlionies galerijoje. Su Jadzia dar nesimačiau, bet Stasys, matyt, labai gyvai pergyveno tą vizitą ir praeities prisiminimus su ja surištus.“

37 Stokes 1940: 116.

38 Stokes 1940.

Alos pusseserė ir tarnavo Bolesławas. Ala su šeima planavo ten pasilikti, o Stokesai su Croswellu ketino per Vilnių ir Rygą grįžti į Angliją. Abu ekipažai rugsėjo 6 d. vakarą pajudėjo link Varšuvos, o toliau pasuko Minsko kryptimi.

Brestas pasiektas be trukdžių. Pabėgėlius priėmė Bolesławo pulko karininkai. Pernakvojus Breste, toliau keliauta per Kobryną į Pliantą, kuris turėjo būti galutinis Halinos dukterėčios Alos ir jos šeimos tikslas (Pliante gyveno Alos pusseserė). Tačiau Pliantai buvo du, ir pirmasis, arčiau Kobryno, buvo ne tas, kurio reikėjo. Šiame Pliante veikė merginų žemės ūkio mokykla. Čia keliauninkai buvo apnakvindinti ir pavalgydinti, taip pat „laikinam saugojimui“ paliktas Stefeno automobilis ir dalis daiktų, nes Bolesławas buvo skubiai iškvietas į Bresto tvirtovę, tad nebuvo kam vairuoti antrojo automobilio. Pasiimta tiek daiktų, kiek tilpo į arklių traukiamą vežimą. Tačiau norint keliauti toliau, reikėjo seniūno leidimo, o seniūnija buvo įsikūrusi už dešimties kilometrų Pružanuose. Teko padaryti nemažą vingį į priešingą pusę ir per Gorodecą vykti į kitą Pliantą, kur gyveno Alos pusseserė, ten Ala ir pasiliko su sūnumi.

Halina, Stefenas, Croswellas ir Stokesų šuo tęsė kelionę. Kiek ilgiau apsistota Pinske pas vietos komendantą, Pliantoje gyvenusios Alos pusseserės vyrą. Pas jį „laikinam saugojimui“ buvo palikta dar viena dalis daiktų ir šuo Perro, nes toliau reikėjo keliauti traukiniu. Su persėdimais pro Luninecą, Liusiną, Baranovičius, Lydą važiuota į Vilnių, iš kurio tikėtasi pasiekti Rygą. Kelionė traukiniu buvo daug pavojingesnė, nes traukinius dažnai apšaudydavo vokiečių naikintuvai. Ypač stiprus apšaudymas įvyko Liusine. Rugsėjo 17-ąją Sovietų Rusija įsiveržė į Lenkiją ir užėmė Baranovičius, tačiau keliauninkai nutarė tęsti kelionę link Vilniaus. Tam teko dar kartą sumažinti bagažą ir dalį daiktų palikti Liusine.

Nors Hancavičių stotyje jau šeiminkavo Raudonoji armija, traukiniui leista vykti iki Vilniaus, nes jame nerasta priešo kareivių. Iš miestelio išvažiavusį traukinį dar kartą stipriai apšaudė kulkosvaidžiai ir net tankas, tik šį kartą šaudė sovietų kareiviai – raudonarmiečiai pagalvojo, kad pirmąja traukinio klase važiuoja priešų karininkai. Apšaudymo metu Halina buvo nesunkiai sužeista – kulka nežymiai kliudė galvą, bet dėl didelės kraujosrūvos Stefenas iš pradžių pagalvojo, kad Halina mirė – kurį laiką ji visai nejudėjo. Po apšaudymo sovietų kareiviai sužeistuosius (tarp jų ir Haliną) nuvežė į Baranovičių ligoninę. Likę keleiviai tuo pačiu traukiniu taip pat nuvežti į Baranovičius ir uždaryti ginkluoto kareivio saugomoje patalpoje. Šiaip taip išsiprašęs į ligoninę pas žmoną, Stefenas iš jos išsivedė Haliną. Su vietinių geležinkeliečių pagalba jiems pavyko rasti gana saugią nakvynę Baranovičiuose ir truputį pailsėti. Apie naktinį traukinį į Vilnių pusiau slaptai jiems taip pat pranešė vietiniai geležinkeliečiai. Šį kartą kelionė pro Lydą iki Vilniaus vyko be didesnių sukrėtimų, ir keliautojai Vilnių pasiekė rugsėjo 23 d. (šeštadienio) vidurdienį.

Vilnius taip pat jau buvo užimtas sovietinės kariuomenės. Latvijos konsulate Halina ir Stefenas sužinojo, kad susisiektas tarp Vilniaus ir Rygos nutrauktas ir vizos neišduodamos. Nuėję į Lietuvos konsulatą Jurgio prospekte (dab. Gedimino

pr.), konsulo neberado, nes buvo savaitgalis, o be jo niekas vizų neišduoda. Tad Vilniuje teko pasilikti ilgiau. Čia praleidęs kelias dienas Stefenas galėjo palyginti dabartinį miestą ir jo aplankytą prieš karą. Nors Vilnius nebuvo stipriai nukentėjęs nuo šaudymų ar bombardavimų, Stefenas taikliai pastebėjo, kad didžiausios traumos ir lūžiai įvyko žmonių sąmonėje.

Kitą dieną (sekmadienį) ant sienų buvo iškabinti skelbimai, nurodantys, kad visi nevietiniai gyventojai turi užsiregistruoti komendantūroje ir be leidimo niekur neišvykti. Tačiau oficialaus leidimo išvykti iš miesto nebuvo galima gauti, nes dar nebuvo suformuota civilinė administracija. Teko keisti kelionės planą: kadangi nebuvo galima tiesiai vykti iš Vilniaus į Rygą, nutarta vykti per Lietuvą. Tačiau siena su Lietuva buvo uždaryta, o traukinys važiavo tik iki Lazdėnų (tuo metu vadinti Zawiasy). Rugsėjo 26 d. sužinota, kad į Lazdėnus išvyksta ypač ankstyvas traukinys. Nutarta pasinaudoti šia proga ir iš miesto vykti be leidimų, o toliau pasikliauti likimu ir sieną kirsti nelegaliai pėsčiomis per mišką. Vėl teko susimąžinti nešulius. Viską kruopščiai peržiūrėjus ir atrinkus, liko tik vienas lagaminas, vienas portfelis ir medžiaginis maišelis. Galiausiai nutarta, kad tokio kiekio kilometrą ar du miškais nepaneš, tad pasiimtas tik portfelis su pačiais brangiausiais ir vertingiausiais daiktais.

Į Lietuvos teritoriją pateko laimingai – niekas bėglių nepastebėjo ir nesustabdė. Lietuvos pusėje pirmoje gyvenvietėje susirasti pareigūnai sutvarkė reikalingus dokumentus ir tos pačios dienos vakare Halina, Stefenas, Crowellas bei dar du karo pabėgėliai iš Varšuvos pasiekė Kauną. Savo pasakojime Stefenas neįvardija, kas juos pasitiko, tik užsimena, kad buvo labai draugiškai ir šiltai priimti bei globoti draugų. Be abejonės, tie draugai galėjo būti tik Čiurlioniai – Stasys, Jadvyga ir Jonas, kurie vos prieš metus juos taip pat širdingai priėmė ir globojo jiems abiem pirmą kartą lankantis Kaune.

Pasakojimo pabaigoje Stefenas glaustai pamini, kad Kaune tereikėjo gauti visas ir nusipirkti bilietus į Angliją. Neužsiminta, kokių maršrutu planuota toliau keliauti, bet vienintelis kelias iš Kauno į Londoną buvo per Rygą. Be to, šiame Stokeso pasakojime atsiskleidė Halinos asmeninės savybės: ji buvo komunikabili ir lengvai užmegzdavo pažintį su nepažįstamais žmonėmis, laisvai kalbėjo keliomis kalbomis (lenkiškai, rusiškai, angliškai, tikriausiai suprato ir ukrainietišškai), buvo tiesaus būdo – sutiktų žmonių pareigybės jos netrikdė ir ji tiesiai išsakydavo viską, ką galvojo.

Anglija ir Pietų Amerika

Pasiekę Jungtinę Karalystę Stefenas ir Halina apsistojo Čipenheime (63 Christian Malford, Chippenham), apie 100 mylių nuo Londono į Bristolio pusę. Ten jie išbuvo iki karo pabaigos. Po karo Stefenas, kaip firmos atstovas, dažnai keliavo į Pietų Ameriką. Viešėjo ir dirbo Argentinoje, Brazilijoje, Paragvajuje, Venesueloje, Kolumbijoje. Tai buvo kasmetinės kelis mėnesius ar net pusmetį trunkančios

komandiruotės, todėl beveik visuomet kartu keliavo ir Halina. Pirmoji kelionė įvyko dar nesibaigus karui – 1945 m. kovo 4 d. Stefenas vienas plaukė iš Londono į Buenos Aires. Halina atvyko vėliau, jau pasibaigus karui, – 1946 m. vasario 24 d. ji atplaukė į Braziliją (3 pav.). Prieš kelionę jai reikėjo pasidaryti naują pasą, kurią gavo vasario 6 d. Londone, Anglijos užsienio reikalų ministerijoje (Nr. 57135).

Archyvuose išlikusios Stefeno ir Halinos registracijos kortelės vizai gauti ir kelevių sąrašai liudija, kad 1946–1950 m. iš Anglijos į Pietų Ameriką pora keliaudavo

REPÚBLICA DOS ESTADOS UNIDOS DO BRASIL
FICHA CONSULAR DE QUALIFICAÇÃO
MODELO S.C. 139

Esta ficha, expedida em duas vias, será entregue à Polícia Marítima e à Imigração no porto de destino

Nome por extenso Halina STOKES
Admitido em território nacional em caráter TEMPORARIO
Nos termos do art. 25 letra B do dec. n. 3010, de 1938
Lugar e data de nascimento Kieff 8 Janeiro 1897
Nacionalidade Britânica Estado civil casada
Filiação (nome do Pai e da Mãe) Waclaw e Bronislawa WOLMAN
Profissão domestica
Residência no país de origem S.Stokes, 63 Christian Malford,
Chippenham NOME IDADE SEXO

FILHOS
MENORES
DE 18 ANOS

Passaporte n. 57135 expedido pelas autoridades de Foreign Office
Londres na data 6 de Fevereiro de 1946
visado sob n. 260

ASSINATURA DO PORTADOR:
Halina Stokes

Consulado Geral do Brasil
em Londres
28 de Fevereiro de 1946
CONSUL:
C. Eulálio D. Silva

NOTA—Esta ficha deve ser preenchida à máquina pela autoridade consular, sendo as duas vias em original.

REPÚBLICA DOS ESTADOS UNIDOS DO BRASIL
FICHA CONSULAR DE QUALIFICAÇÃO
MODELO S.C. 139

Esta ficha, expedida em duas vias, será entregue à Polícia Marítima e à Imigração no porto de destino

Nome por extenso Stephen Eric Westley STOKES
Admitido em território nacional em caráter TEMPORARIO
Nos termos do art. 25 letra B do dec. n. 3010, de 1938
Lugar e data de nascimento Reading 26 Dez 1902
Nacionalidade Britânica Estado civil casado
Filiação (nome do Pai e da Mãe) Westley e Nora STOKES
Profissão Engenheiro
Residência no país de origem S.Stokes, 63 Christian Malford,
Chippenham NOME IDADE SEXO

FILHOS
MENORES
DE 18 ANOS

Passaporte n. C.87276 expedido pelas autoridades de Consulado Geral
Britânico, Varsovia na data 21 de Agosto de 1939
visado sob n. 261

ASSINATURA DO PORTADOR:
Stephen Eric Westley Stokes

Consulado Geral do Brasil
em Londres
28 de Fevereiro de 1946
CONSUL:
C. Eulálio D. Silva

NOTA—Esta ficha deve ser preenchida à máquina pela autoridade consular, sendo as duas vias em original.

3 pav. Halinos ir Stefeno Stokesų 1946 m. Brazilijos vizų registracijos kortelės

kasmet, vėliau kelionės kiek suretėjo (1953, 1955, 1956 m.), o 1959 m. fiksuojama paskutinė jūdvių kelionė per Atlantą. 1953 m. vienos kelionės metu pora aplankė Kanadą (Monrealį)³⁹. Visais kitais atvejais vykta iš Anglijos tiesiai į Argentiną ar Braziliją ir atgal.

Keleivių sąrašuose visur buvo įrašyta, kad Stefanus yra inžinierius, o Halina – namų šeimininkė. Pirmojoje pokario kelionėje jie nurodė savo adresą Čipenheime, vėliau – firmos adresą Londone (82 York Way, King Cross). Šis adresas nesikeitė iki paskutinės jūdvių kelionės 1959 metais. Kaip tik šios kelionės metu keleivių sąrašė Stefanus patikslino savo darbovietę, įrašydamas, kad dirba vis toje pačioje „Westing House Brake and Signal Co Ltd“ kompanijoje⁴⁰.

Apie 1960 m. Stefanus tikriausiai išėjo į pensiją, o 1963 m. birželio 28 d. įstojo į lokomotyvų inžinierių draugiją „The Institution of Locomotive Engineers“, kuriai anksčiau priklausė ir jo tėvas. Nario mokesčio kortelėje (4 pav.) nurodyta, kad Stefanus kasmet sumokėdavo už savo narystę, ir tai darė iki pat 1969 m. (tais

THE INSTITUTION OF LOCOMOTIVE ENGINEERS														
JOURNAL Nos		ADDRESS AND DATE												
290-301		Calle Defensa No. 465, Buenos Aires, Argentina.												
302-312		Calle Reconquista 559, piso 6, Buenos Aires, Argentina 22/6/65												
314-318		Caixa Postal 2104 ZC-00, Rio de Janeiro Brazil 1-6-67												
319-		CAIXA POSTAL 133, CABO Frio, ESTADO DO RIO, BRAZIL. 13-5-68												
FEE PAID														
Amount DATE														
42/- 28/6/63		28.6.63												
YEAR		1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	19	19	19	19	19	
SUBSCRIPTION		95/-	95/-	95/-	95/-	95/-	95/-	140/-						
DATE PAID		28/6/63	7.1.64	4.1.65	5.1.66	4.1.67	3.1.68							
METHOD		Ch	B013	B08	B010	B015	B09	(6d)						
RECEIPT No.														
NUMBER		NAME					DATE OF BIRTH		CENTRE		GRADE			
5554		STOKES Stephen Eric Westley					26.12.02				S G AM M A R			

4 pav. Stefeno Stokeso narystės lokomotyvų inžinierių draugijoje kortelė

³⁹ Apsilankymas Kanadoje tik sustiprina spėjimą, kad Stokeso atsiminimuose (*Blackswood Magazine*) aprašyta Halinos dukterėčia Ala yra ta pati Halinos bendravardė ir bendrapavardė, kurios registracijos kortelė atrasta Brazilijos konsulate Lisabonoje ir kuri prasidėjus karui su šeima per Rumuniją ir Portugaliją išvyko į Braziliją, o vėliau persikėlė gyventi į Kanadą (žr. platesnį aprašymą straipsnio pabaigoje).

⁴⁰ UK and Ireland, Incoming Passenger Lists, 1878-1960, May 1959 [žiūrėta 2025 01 20]. Prieiga per internetą: https://www.ancestry.com/discoveryui-content/view/2907244:1518?tid=&pid=&queryId=e16531e61e90aca-758286ac8ada8975f&_phsrc=ANX74&_phstart=successSource

metais mokestis liko nesumokėtas)⁴¹. Daugiau informacijos apie Stefeną Stokesą rasti nepavyko. Gali būti, kad 1969 m. Stefenas mirė, bet nei mirties pranešimo, nei kur jis palaidotas nepavyko rasti.

Epilogas

Nuo 1959 m. informacija apie Haliną taip pat dingo iš viešosios erdvės. Koks buvo jos tolesnis gyvenimas po vyro mirties, ar ji palaikė ryšius su giminaičiais ir draugais Lenkijoje ar kitose šalyse, dar lieka neatsakyta. Tačiau ieškant Halinos pėdsakų buvo atrasta dar viena Halina Wolman, 1908 m. gimusi Varšuvoje. Patyrinėjus jos istoriją, kai kurie faktai sutapo su Stefeno pasakojime aprašyta Halinos dukterėčia Ala. Tos kitos Halinos /Alos vyras taip pat buvo Bolesławas, jie taip pat turėjo sūnų Jureką (Jerzy, Georg), kuriam tuo metu taip pat buvo 4–5 metai. Jie pasitraukė iš Varšuvos tomis pačiomis dienomis ir taip pat turėjo reikalų su Lenkijos diplomatinėmis tarnybomis (kelionę iš Brazilijos į Kanadą apmokėjo Lenkijos vyriausybė). Laikantis prielaidos, jog tai yra ta pati Ala, aprašyta Stefeno atsiminimuose, būtų galima pasidžiaugti, kad Halinos dukterėčiai ir jos šeimai irgi pavyko išvengti karo pavojų. Tik jų kelias į Vakarų pasaulį ėjo ne per Sovietų okupuotą Baltarusiją ar Lietuvą, bet per Rumuniją (Bolesławo pasas išduotas 1939 m. rugsėjo 26 d. Lenkijos konsulate Bukarešte). Internete atrasta 1940 m. spalio 16 d. Brazilijos generaliniame konsulate Lisabonoje užpildyta registracijos kortelė atskleidė ir naują Halinos pavardę – Fromova bei leido patikslinti Halinos ir jos vyro gimimo datas: Halina gimė 1908 m. kovo 29 d., Bolesławas – 1896 m. spalio 2 d. (5 pav.). Ši kortelė padėjo atrasti Halinos ir Bolesławo santuokos registracijos metriką⁴².

Taigi 1940 m. spalio mėn. Fromai per Lisaboną išvyko į Rio de Žaneirą (Brazilija). Dar po metų, 1941 m. rugsėjo mėn. 10 d., visi išplaukė į Niujorką (atvyko rugsėjo 22 d.), toliau keliavo iki Kanados, Toronto, kur liko visam laikui. Halinos vyras, Kanadoje pasivadinęs Leslie'iu Bolesławu Fromu, mirė 1979 m., Halina – 1995 m., o jų sūnus George'as Leslie'is Andrew Fromas – 1999 metais. Visi palaidoti Toronto „Mount Pleasant“ kapinėse⁴³.

Dar viena Halina Wolman (1922–1998) minima „United States Holocaust Memorial Museum“ archyvuose⁴⁴. Tačiau ši Halina gimė ir didžiąją gyvenimo dalį

41 1969 m. „The Institution of Locomotive Engineers“ buvo prijungta prie vienos iš stambiausių pasaulio inžinierių jungiančių organizacijų „Institution of Mechanical Engineers“ (<https://www.imeche.org>) ir tapo jos padaliniu („Railway Division“).

42 Halina ir Bolesławas susituokė Varšuvoje 1934 m. balandžio 19 d. Tikslī metrikų nuoroda [žiūrėta 2025 01 20]: <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&cid=1821&sy=4565&kt=1&plik=098-099.jpg>

43 Prieiga per internetą [žiūrėta 2025 02 09]: <https://www.findagrave.com/cemetery/639401/mount-pleasant-cemetery>

44 US Holocaust Memorial Museum, Jozik Wolman Photograph collection [žiūrėta 2025 02 09]. Prieiga per internetą: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn523654>

REPÚBLICA DOS ESTADOS UNIDOS DO BRASIL MODELO S.C. 139
 FICHA CONSULAR DE QUALIFICAÇÃO T. 46247

Esta ficha, expedida em duas vias, será entregue à Polícia Marítima e à Imigração no pórto de destino

Nome por extenso HALINA FROM
 Admitido em território nacional em caráter Temporario
(temporário ou permanente)
 Nos termos do art. 25 letra A do dec. n. 3.010, de 1938
 Logar e data de nascimento Varsóvia 29/3/1908
 Nacionalidade Polaca Estado civil Casada
 Filiação (nome do Pai e da Mãe) Bronislaw de Wolman e de Maria Wieszczycka de Wolman Profissão não tem
 Residência no país de origem Rua Krasickiego, 7, Varsóvia

	NOME	IDADE	SEXO
FILHOS MENORES DE 18 ANOS	George	5 anos	Masculino

Passaporte n. B.11.5554 expedido pelas autoridades de Prefeitura da Polícia de Varsóvia na data 25/8/1937
 visado sob n. 2202

ASSINATURA DO PORTADOR:
H. Fromowa

SEL
CON

Consulado Geral do Brasil em Lisboa.
16 de Outubro de 1940.
 O CÔNSUL GERAL:

 CONSUL ADJUNTO

NOTA—Esta ficha deve ser preenchida à máquina pela autoridade consular, sendo as duas vias em original.

REPÚBLICA DOS ESTADOS UNIDOS DO BRASIL MODELO S.C. 139
 FICHA CONSULAR DE QUALIFICAÇÃO

Esta ficha, expedida em duas vias, será entregue à Polícia Marítima e à Imigração no pórto de destino

Nome por extenso BOLESŁAW FROM
 Admitido em território nacional em caráter Temporario
(temporário ou permanente)
 Nos termos do art. 25 letra A do dec. n. 3.010, de 1938
 Logar e data de nascimento Wlodek 2/10/1896
 Nacionalidade Polaca Estado civil Casado
 Filiação (nome do Pai e da Mãe) Zigismond From e de Maria Czamanske From Profissão Engenheiro
 Residência no país de origem Rua Krasickiego, 7, Varsóvia

	NOME	IDADE	SEXO
FILHOS MENORES DE 18 ANOS			

Passaporte n. 1224 expedido pelas autoridades de Consulado da Polónia em Bucarest na data 26/9/1939
 visado sob n. 2203

ASSINATURA DO PORTADOR:

SEL
CON

Consulado Geral do Brasil em Lisboa.
16 de Outubro de 1940.
 O CÔNSUL GERAL:

 CONSUL ADJUNTO

NOTA—Esta ficha deve ser preenchida à máquina pela autoridade consular, sendo as duas vias em original.

5 pav. Halinos ir Boleslawo Fromų 1940 m. Brazilijos vizos registracijos kortelės

praleido Lodzėje, karo metais pateko į Lodzės, vėliau į Štuthofio koncentracijos lagerius, išgyveno, grįžo namo, ištekJo ir dar po kurio laiko su šeima persikėlė į Švediją.

Taigi Čiurlionio fortepijono mokinės Halinos likimas lyg ir aiškus. PaaiškJo ir kas ištiko jos archyvą – jo dalys buvo išbarstytos tai vienoje, tai kitoje Baltarusijos

vietoje, kur reikėjo susimąžinti nešulius, ir net sovietų okupuotame Vilniuje, kai buvo stabtelėję prieš kirsdami Lietuvos sieną. Sunku pasakyti, ką į tą vienintelį portfelį, kurį galiausiai atsivežė į Angliją, susidėjo Stefenas ir Halina. Ten galėjo būti tik patys svarbiausi abiem daiktai, pavyzdžiui, Halinos ir Stefeno dienoraščiai⁴⁵, kelios fotografijos, gal keli išskirtiniai brangiausių žmonių laišakai. Tad labai abejotina, kad tame portfelyje galėjo būti kas nors susiję su Čiurlioniu. Tačiau kol šito nežinome, viltis vis dar lieka ir ją reikia patikrinti.

Gauta 2025 05 30
Priimta 2025 09 04

Literatūra

1. Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas. *Laiškai Sofėjai*. Parengė V. Landsbergis. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
2. Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas. *Korespondencija*. T. 2. Parengė R. Okulicz-Kozaryn, N. Adomavičienė, P. Kimbrys. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus, 2024.
3. Čiurlionis, Stasys. M. K. Čiurlionies gyvenimo bruožai. *Čiurlionis*. Red. P. Galaunė. Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejus, 1938.
4. Čiurlionytė, Jadvyga. *Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį*. Vilnius: Vaga, 1973.
5. Landsbergis, Vytautas. *Čiurlionio dailė*. Vilnius: Vaga, 1976.
6. Landsbergis, Vytautas. *Čiurlionio muzika*. Vilnius: Vaga, 1986.
7. Landsbergis, Vytautas. *Vainikas Čiurlioniui*. Vilnius: Vaga, 1980.
8. Papečkys, K. Rastas „Miško“ etiudas. *Kauno tiesa*, 1963 06 06.
9. Stokes, Stefen Eric Westley. An escape from Poland in war time. *Blackwood Magazine*. 1940. T. 247, No. 1491: 116–136; 1940. No. 1492: 137–163 [žiūrėta 2025 01 20]. Prieiga per internetą: https://archive.org/details/sim_blackwoods-magazine_1940-01_247_1491/page/116/mode/2up?view=theater; https://archive.org/details/sim_blackwoods-magazine_1940-02_247_1492/mode/2up?view=theater

Darius Kučinskas

About Halina

Summary

The article is dedicated to Halina Wolman, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis's piano student. She was one of Čiurlionis's distinguished students and had a certain influence on the composer and his work: it was to her that Čiurlionis dedicated several piano pieces, the symphonic poem *Creation of the World*, and the cycle of poetic texts 'Letters to Devdorakėlis'. However, very little was known about her life until now. Newly discovered archival documents and the account of Halina's husband, Stefen Stokes, describing their escape from Warsaw at the start of the Second World War made it possible to reconstruct her life story up until her death. At the same time, this research provides answers regarding her archive, which undoubtedly contained musical manuscripts, letters, photographs, and drawings by the gifted Čiurlionis. This archive was scattered piecemeal and abandoned in parts at the locations on the route of Halina's escape from the war: a house in the suburbs of Warsaw, Plyanta (near Kobryn) and Lyusina (Brest region; both in Belarus), and Vilnius.

KEYWORDS: Čiurlionis, Halina Wolman-Stokes, Warsaw, Second World War, war refugees

⁴⁵ Paskelbti Stefeno atsiminimai yra stebėtinai išsamūs ir tikslūs. Vargiai juos būtų galima prisiminti neturint po ranka kelionės dienoraščio.